

šinsko razliko 0,6 m. To višino bodo premostile monumentalne granitne stopnice, ki se lahko izgubljajo v terenu. S tem je podana tudi rahla navezanost na prvotno stanje trga, ko je obdajalo cerkev višinsko dvignjeno pokopališče. Na ta način je ustvarjen neposredni cerkveni trg, ki tvori podstavek cerkvi in ki veže cerkvena poslopja na severni strani cerkve v harmonično celoto. Tlak tega trga je predviden iz raznih materialov: neposredno ob cerkvi z zaokroženo linijo ob prezbiterialni cerkveni fasadi je mišljen neenakomerni tlak iz granitnih plošč; vmesno polje med tem tlakom in granitnim robnikom, ki zaključuje višinsko dvignjeno ploščad od prometnih ulic, izpolnjuje makadamski tlak. Pas ob cerkvenih zgradbah je predviden

iz mačjih glav v dekorativnih vzorcih, ki se zaključijo z redom piramidnih topolov.

Paradni trg zahodno cerkve je tlakovan z belim betonskim tlakom, ki je z diagonalnimi sivimi progami razdeljen v enaka romboidna polja. Na sredi trga je projektirano mesto za spomenik škofa A. M. Slomška. Arhitektonsko nezanimivo pročelje Mestne hranilnice je zakrito s pasom zelenja. Ob straneh je trg flankiran z redovi dreves; na prednjem delu trga sta nameščena dva visoka dekorativna zastavna droga, ki poudarjata delitev novega paradnega trga od prvotnega cerkvenega trga. Tako je rahlo obnovljena zamisel historičnega trga, ki se spaja z novo tvorbo v harmonično celoto.

RAZVOJ LJUBLJANSKIH INDUSTRIJ MED 1859.—1869.

D R. R U D O L F A N D R E J K A

V svoji lepi monografiji »Ljubljana v prvem desetletju ustavne dobe« govori dr. France Škerl¹ tudi o prizadevanjih prvih dveh slovenskih županov Ambroža in dr. Coste, privabiti v Ljubljano čim več industrije. V tem pogledu omenja ljubljansko plinarno, ki je bila ustanovljena l. 1861., in Tschinklovo tvornico cikorije, ki je začela obratovati l. 1866. Napori obeh slovenskih županov, da se ustanovi velika državna tobačna tvornica v Ljubljani, niso imeli uspeha; to se je posrečilo šele nemški večini, ki je od l. 1870. zavladala na ljubljanskem magistratu.

Dr. Škerlova knjiga mi daje povod, da sistematično prikažem prirastek ljubljanskih industrijskih podjetij v omenjenem desetletju. Pri tem sem samo glede ljubljanskega paromlina posegel za eno leto nazaj (1859.), to pa zato, ker je ta industrija nastala po osebni iniciativi poznejšega župana Ambroža, kar osvetljuje njegovo osebnost tudi z gospodarske strani.

V naslednjem so po časovnem redu navedene vse nove industrije, ki so v Ljubljani nastale v posameznih letih. Če leto ni omenjeno, pomeni to, da v tem letu ni bilo prirastka. Razvitek novo nastalih podjetij je na kratko opisan do prestanka podjetja, odnosno do današnjih dni, če se je podjetje tako dolgo držalo.

1859.

Ljubljanski paromlin.

Miha Ambrož, sin sodarja Mihe Ambroža iz Šentpetrskega predmestja 82 (rod izvira iz Jarš pri Tomačevem) je naši politični zgodovini znan kot slovenski poslanec v 1. avstrijskem državnem zboru l. 1848. in kot prvi slovenski župan ljubljanski, ki pa po svoji izvolitvi l. 1851. ni dobil cesarjevega potrdila ter se je zadovoljil z mestom prvega magistratnega svetnika v Ljubljani. Šele po drugi izvolitvi l. 1861. je bil potrjen za ljubljanskega župana.

¹ Dr. Franc Škerl, Ljubljana v prvem desetletju ustavnih dobe 1860.—1869., inavguralna disertacija, Ljubljana, 1938.

Manj znano je dejstvo, da je bil Ambrož tudi odličen gospodarstvenik in da se je z uspehom uveljavljal v trgovini in industriji. Oktobra l. 1855. je opustil mesto magistratnega svetnika; že prej se je začel pečati z žitno trgovino in se zvezal sprva s trgovcema Matijo Skazedonigom in Karlom Hausnerjem; s poslednjim je izvrševal na Dunajski cesti 72 (danes Tyrševa cesta 15) tudi spedijsko podjetje.²

Trgovina z žitom in moko je Ambroža najbrž napotila do ustanovitve prvega paromlina v Ljubljani in na Kranjskem sploh. Morda je bilo vmes tudi prizadevanje, poživiti industrijski razmah Ljubljane, ki je bila s propadom cukrarne na Poljanskem nasipu (1859.) izgubila močen vir dohodkov in priložnost za zaposlitev domačega delavstva.

Za ta obrat si je Ambrož izbral poslopje bivše tvornice vžigalic, katero je bil trgovec s špecerijskim blagom na Starem trgu, Ludvik Reddi, l. 1851. zgradil kot prvo te vrste v Ljubljani na njivah Štefana Stuparja v Šentpetrskem predmestju (tam, kjer stoji danes Marijin dom v Slomškovi ulici 20). Ko je Reddi l. 1857. prenehal s svojim obratom, je Ambrož odkupil od njega stavbo in svet ter tam sezidal na vogalu današnje Slomškove in Kotnikove ulice paromlin ali kakor so ga ljubljanski molarji imenovali (v nasprotju z mlin na vodo) »suhi mlin« z obširnimi žitnimi skladišči.³

Paromlin, ki je bil oblastveno kolavdiran novembra 1858., je začel redno obratovati v začetku leta 1859. Imel je parni stroj 16 k. s., ki se je pozneje (1869.) zamenjal s parnim strojem 40 k. s., odnosno (1880.) 63 k. s. V mlinu je bilo 5 tečajev (1875.: 6, 1880.: 11), ki so mogli na dan zmleti sto starov ali 200 mernikov moke. Parni stroj je dal Ambrož kuriti s šoto z ljubljanskega barja in naročil v ta namen iz inozemstva posebne stroje. Za kurjavo se je porabilo okoli 10.000 q šote, pozneje (1870.) pa celo 30.000 q.

² Novice, 1855., s. 336. Obrtna knjiga mestnega magistrata, 1850.—1860.

³ Novice, 1858., s. 143., 367. in 383.

Ambrožev paromlin je bil v takrat še redko naseljeni ulici tako izrazita stavba, da je ulica zadobila po njej ime (Paromlinska ulica) ter se je šele l. 1900. preimenovala v Slomškovo ulico.

Konec 1859. je prepustil Ambrož vodstvo paromlina svojemu tastu *Ivanu Pothornu*, prejšnjemu lastniku papirnice v Radečah pri Zidanem mostu, ki je vodil paromlin do 1. decembra 1862. Takrat je to podjetje prevzela odprta trgovska družba »C. kr. privil. paromlin v Ljubljani«, katero so bili dne 29. novembra 1862. ustanovili ljubljanski trgovci Lambert Karl Luckmann, Karl Kanut Holzer in Vincenc Seunig. Kapaciteto paromlina je družba povečala na 40.000 q na leto.

Ti trije trgovci so l. 1869. v zvezi z dediči Karla barona Zoisa (Mišelangelo in Žiga baron Zois) ustanovili *Kranjsko industrijsko družbo* s sedežem v Ljubljani (vpis v trgovski register 18. septembra 1869.) ter prinesli vanjo kot ustanovno pridobitev Privil. ljubljanski paromlin, ki je bil torej prvo industrijsko podjetje K. I. D.

Kranjska industrijska družba je Ambrožev paromlin povečala in razširila, vpostavila l. 1869. nov parni stroj s 40 k. s., l. 1880. pa s 63. k. s. ter pomnožila tudi tečaje (1869. na 6, 1880. na 11). Moke so izmleli v paromlinu do 90.000 centov ter jo prodajali po Koroškem, Kranjskem, Primorskem in Dalmaciji, izvažali pa v Anglijo, Levanto in Aleksandrijo. V mlinu je bilo zaposlenih (1880.) razen strojnega osebja (3) še 15 mlinarjev, 6 skladiščnih delavcev, 6 nosačev in 2 hlapca, skupaj 32 oseb.⁴

V začetku 20. stoletja se je pojavila zaradi ogrske in hrvatske konkurence, pa tudi zaradi neugodnih tarifov južne železnice, ki je favorizirala ogrske mline na škodo kranjskih, huda kriza v kranjski mlinarski industriji in paromlin je deloval z izgubo. Zato je K. I. D. to podjetje, ki tudi sicer ni bilo več v pravi zvezi z njeno glavno panogo, železarstvom, opustila, poslopje s pripadajočim svetom pa dne 29. novembra 1901. prodala kongregaciji sv. Vincencija Pavelskega, ki je bivši paromlin preuredila v dom za usmiljene sestre (»Marijin dom«).

1861.

1. Sredi l. 1861. je uredil *Franc Mally*, roj. l. 1815. v Tržiču kot sin tamkajšnjega usnjarja Valentina Mallyja, prvo večjo *usnjarno na tvorniški način* v poslopih v Kolodvorski ulici 113 (danes št. 18), ki jih je bil z obsežnim vrtom vred kupil dne 16. marca 1861. od Avgust Dittlovih dedičev. Usnjarna je dobro uspevala tudi pod njegovo vdovo Antonijo, roj. Snaj (od l. 1881.) in pod njegovim sinom Francetom Mallyjem ml. (od l. 1896.) ter prenehala šele okoli l. 1910.

2. Dne 7. julija 1861. sta *Julij Zeschko* in *Julij Partl* odprla na Poljanski cesti 67 *tvornico za milo*, ki pa je obratovala samo 4 leta, ker sta poslopje prodala za 11.000 fl. Elizabetni otroški bolnišnici, ki se je ustanovila 11. novembra 1865. Ta bolnišnica se je l. 1889. preselila v novo stavbo v Streliški ulici 11, poslopje na Poljanski cesti 16 pa se je spremenilo v okrevališče »Josefinum«.

⁴ Letna poročila trgovske in obrtne zbornice v Ljubljani v l. 1870.—1880.

3. V opuščnem Maličevem mlinu na Selu občine Moste pri Ljubljani, v katerem je bila v 18. stoletju slovita Desselbrunnerjeva suknarna, je 9. okt. 1860. Rezijan *Luigi Toniutti*, roj. l. 1822. v Montenarsu pri Huminu (Gemoni) v Beneški Sloveniji, namestil *tvornico salam*. Svoje izdelke je prodajal v rdeči baraki na Sadnem (= Pogačarjevem) trgu, ki jo je zgradil tik ob vodi pred šolskim drevoredom.

Toniuttijevo tvornico je prevzel l. 1868. *Rajmund Andretto*, roj. l. 1833. v Poiana Maggiore pri Lonigu (prov. Vincenza) v Italiji; prodajal je svoje izdelke tudi na Sv. Petra cesti 35. V drugi polovici 70 tih let je opustil tvornico na Selu in se zvezal z Ernestom Ločnikarjem, ki je začel l. 1876. izdelovati salame v svojem poslopiju na Viču 38 ob Gradaščici.

Ljubljanska plinarna.

4. Najvažnejše industrijsko podjetje tega leta pa je bila *nova plinarna*, katero je znameniti nemški podjetnik *Ludvik Avgust Riedinger* iz Augsburga kot osemtrideseto te vrste sezidal na nekdanjih Ivan Perlesovih njivah ob današnji Resljevi cesti,¹ ki je dobila prav po tej novi tvornici sprva ime *Tvorniška ulica* (Fabriksgasse).

Misel, uvesti v Ljubljano po vzgledu drugih mest plinsko razsvetljava, se je začela v Ljubljani razvijati nekaj let po otvoritvi južne železnice.

Prvi podnet za to je prišel od kleparskega mojstra *Jurija Freybergerja* na Sv. Petra cesti 8 (danes 12), ki je bil tudi zakupnik mestne cestne razsvetljave. Maja 1856. je namreč na Sv. Petra cesti za poizkušnjo prižgal »svetlejšo luč«, to je plinsko, in zbudil splošno »željo, naj bi bile vse ulice po mestu s to lučjo razsvetljene«. Zato je ljubljanski magistrat pod vodstvom županovega namestnika, magistratnega svetnika *Ivana Guttmanna* (župana tedaj v Ljubljani ni bilo), povabil meščane, naj se v čim večjem številu prijavijo za uvedbo plinske luči v njih stanovanja in lokale, »ker le potem, ako se bo zamoglo v vsem skupaj v Ljubljani prižgati kakih 1900 lučič, zamore na nogo priti (!) ta naprava, katera razsvetljuje veliko, veliko bolj kot vsaka druga svečava.«²

Na ta poziv se je prijavilo do sredi julija 1856. odjemalcev (brez kolodvora) za kakih 700 svetilk, dosti premalo, kakor pripomnijo Novice z dne 19. julija.³ Vseeno se je magistratni svetnik *Guttmann* z vnemo lotil priprav in stopil v stik z družbo *Allgemeine österr. Gasgesellschaft*, ki je takrat gradila plinarno v Trstu.

Konec leta 1857. je bilo na magistratu posvetovanje, pri katerem so bili razen mestnih odbornikov kot izvedenci povabljeni tudi profesor *Mitteis*, kleparski mojster *Freyberger* in dr. in kjer se je izdelal osnutek pogodbe, ki se ima skleniti. Po njej naj bi bilo mesto dobilo 250 plinskih svetilk. Razsvetljava bi bila veljala nekaj čez 7000 fl.⁴

⁵ Današnja Resljeva cesta je šla takrat od Ceste na južno železnico (današnje Masarykove ceste) samo do Paromlinske (danes Slomškove) ulice. Ostali del do Sv. Petra ceste se je odprl šele l. 1883., ko so podrli Urbasovo hišo na Sv. Petra cesti 39.

⁶ Novice, 1856., str. 172.

⁷ Novice, 1856., str. 234.

⁸ Novice, 1857., str. 408.

Leta 1858. so bili dogovori že dozoreli do podpisa, vendar se je akcija ustavila, ker je prišla družba Allgemeine österr. Gasgesellschaft v težave. Tedaj je stopil na plan Avgust Ludvik Riedinger, s katerim je mesto v začetku 1860. sklenilo pogodbo, ki jo je ljubljanski mestni svet na seji dne 30. marca 1860. potrdil. Stroški za razsvetljavo mesta bi po tej pogodbi znašali za 241 plinskih svetilk 5000 fl. na leto.

Riedingerjeva plinarne je začela obratovati 9. novembra 1861. ter oskrbovala razen zasebnih lokalov (kavarn, gostiln, restavracij, trgovin itd.) tudi mestno razsvetljavo po glavnih ulicah in trgih. Vodstvo in last plinarne je bila sprva docela v rokah tvrdke A. C. Riedinger (ravnatelj Karl Beyschlag).

Sredi l. 1863. se je osnovala na Riedingerjevo pobudo v Ljubljani posebna »Delniška družba za plinsko razsvetljavo« (»Aktiengesellschaft für Gasbeleuchtung«) s kapitalom 100.000 fl., v katero sta vstopila razen Riedingerja še trgovec Lambert Karl Luckmann (predsednik) in Vincenc Seunig (podpredsednik) ter zvonar Anton Samassa, hotelir in posestnik Andrej Malitsch in trgovec dr. Nikolaj Recher kot upravni svetniki. Ravnatelj je ostal Karl Beyschlag, ki je pozneje (1881.) prišel tudi v upravni svet. L. 1897. je postal namesto njega ravnatelj Jurij Burkhardt iz Augsburga.

Družbina pravila je državno ministrstvo potrdilo dne 23. julija 1863., na kar je družba prevzela od Riedingerja plinarne s stanovanjsko hišo in gospodarskimi poslopji v Tvorčniški ulici 159 (od 1877.: št. 10; danes Resljeva cesta 28). Zemljeknjižni prepis se je izvršil dne 21. maja 1870.

Plin se je sprva izdeloval iz lesa. Plinske cevi so se polagale med l. 1861.—1863. po notranjem mestu, v Gradišču ter v glavnih ulicah Kapucinskega, Šentpetrskega in Poljanskega predmestja. Plinska luč je zagorela v Ljubljani prvič dne 9. novembra 1861. v zasebnih lokalih, dne 19. novembra 1861. pa po cestah in ulicah. Za mestno razsvetljavo se je uporabljalo vsega 241 svetilk. Cena plinu (6 fl. v srebru za 1000 kubičnih čevljev) se je zdela Ljubljančanom precej draga, a zaradi prvotnega majhnega konsuma ni mogla po Riedingerjevem zatrdilu biti nižja.¹⁰ Družba za plinsko razsvetljavo, ki se je ustanovila l. 1863., je izvrstno uspevala, ker je letni konzum hitro rasel in so morali že l. 1863. zgraditi drugi, l. 1885. pa tretji gazometer. Letni dobiček družbe je znašal okoli 18.000 fl. (pol milijona dinarjev v današnji valuti).

Po smrti nekaterih članov (Anton Samassa, dr. Nikolaj Recher, Andrej Malitsch) so bili v upravni svet izvoljeni bankir Emerik Mayer (1884.), zvonar Albert Samassa (1887.), finančnik Josip Luckmann (predsednik) in tiskarnar Otomar Bamberg (1892.).

Leta 1895. je mestna občina pod županom Ivanom Hribarjem odpovedala družbi »Aktiengesellschaft für Gasbeleuchtung« pogodbo. Začel se je dolgotrajni boj med mestno občino in družbo. Leta 1896. je bil župan Ivan Hribar kot zastopnik mestne občine kooptiran v upravni svet. Deset let pozneje (1906.) je ljubljanska mestna občina pokupila večino delnic ter je družba prešla v slovenske roke. Na občnem zboru dne 16. julija 1906. so bili po odstopu prejšnjih članov izvoljeni v upravni svet: župan Ivan Hribar (predsed-

nik), gimn. ravnatelj Andrej Senekovič (podpredsednik), dr. Danilo Majaron, dr. Karl Triller, ing. Jaromir Hanuš, M. dr. Ivan Oražen, Franc Kolmann in Franc Grošelj. Ravnatelj plinarne je postal Andrej Senekovič ter ostal na tem mestu do 1922.

Nova uprava je l. 1907. plinarne temeljito preuredila in povečala. K obstoječim 3 gazometrom se je zgradil četrti s kapaciteto 3000 m³, uvedle so se nove retortne peči in nove čistilne naprave. Sporedno raste tudi število zaposlenih delavskih moči (1901.: 10, 1908.: 14, 1922.: 18, 1928.: 40).

L. 1916. je stopila Družba za plinsko razsvetljavo po sklepu občnega zbora z dne 8. julija 1916. v likvidacijo. Na podlagi ustne kupne pogodbe z mestno občino ljubljansko (notarski zapisnik z dne 16. decembra 1916.), odobrene v seji mestnega sveta dne 6. februarja 1917., je prišla plinarne v last mestne občine ljubljanske (zemljeknjižni prepis 26. aprila 1917.). Izbris »Delniške družbe za plinsko razsvetljavo v Ljubljani« se je pa izvršil šele 2. oktobra 1919.

Tudi v tehničnem razvoju ljubljanske plinarne pomeni doba od 1918. dalje važno mejo. Do tedaj je plinarne v glavnem izdelovala plin za razsvetljavo, po evropski vojni pa se je njena produkcija na mah preokrenila. Potreba plina za razsvetljavo, javno in zasebno, pada pod vplivom nove električne luči čedalje bolj, nasprotno pa raste z uvedbo plinskih štedilnikov po kuhinjah in plinskih ogrevalnikov po kopalnicah itd. konzum plina z neverjetno naglico. Sporedno je naraslo tudi plinsko omrežje v mestu. Pričujoča tabela prikazuje zasebno uporabo v letih 1922. in 1939.:

Leto	Število odjemalcev	Plinskih svetilk	Plin. ogreval. in štedilnikov	Dolžina plin. omrežja v m
1922.	837	2011	265	23.000
1939.	2585	137	5228	52.000

Ljubljanska plinarne, ki je bila v zadnjih letih (1922., 1925. in zlasti 1933.) temeljito prenovljena, je danes ena najvažnejših ljubljanskih industrij.

1862.

Fidelis Terpinč, graščak in industrialec na Fužinah pri Ljubljani, je bil l. 1861. odkupil velik kos pašnika na levem bregu Ljubljanice v Spodnjem Vodmatu in zaprosil za zgradbo jezu za mlin in žago. L. 1862. pa je tam sezidal, izpremenivši prvotni načrt, *tvornico za koce in sukno*. Podjetje je izborno delovalo in se l. 1867. razširilo, ko mu je pristopil kot družabnik Trpinčev svak Valentin Zeschko (*Tvrdka Terpinč in Zeschko, tvornica sukna in kocev*).

V tvornici je bilo tedaj 700 vreten, 12 mehaničnih in 10 ročnih statev, 3 stroji za vato, 5 strojev za razcejanje in en stroj za sukanec. Podjetje je izdelovalo sukno in koce izvrstne kakovosti zlasti za vojaštvo, poleg tega še loden, velurje, klobučevino za papirnico, vato, plahte itd. Izdelki so se prodajali po Kranjskem, Koroškem in Štajerskem, Istri in Dalmaciji, Galiciji, Ogrski, Hrvaški in izvažali celo na Rusko. Zaposlenih je bilo do 130 delavcev.¹¹

Po smrti Fidelisa Terpinca (1875.) je vodil podjetje preostali družabnik Valentin Zeschko sam, ki je imel

¹¹ Prim. dr. Rudolf Andrejka, *Fidelis Terpinč*, Kronika 1934., str. 118.

¹⁰ Prim. Škerl, *Ljubljana 1860.—1869.*, str. 68.—69.

Tvornica kocov Terpine in Zeschko, sedaj Hribarjeva tvornica pletenin v današnjem stanju. Del tvornice, nad katerim se dviga dimnik, je v bistvu le malo spremenjen

mного težav zaradi tvorniškega jezua, katerega odstranitev so zahtevali barjani, zlasti posestniki iz Vnanjih in Notranjih goric in Plešivice. Ko je Valentin Zeschko (1885.) umrl, je prešlo podjetje na njegove sinove Julija, Ludvika in Valentina in tvrdka se je odslej glasila: »*Terpine in Zeschko nasledniki bratje Zeschko*»; zemljepnjižni lastnik tvorniških naprav pa je bil od 1886. Ludvik Zeschko.

Ta je tvornico dne 20. maja 1891. prodal tvorničarju sukna *Alojziju Krennerju* iz Škofje Loke. Po Krennerjevi smrti (1896.) sta njegova sinova Viktor in Alojzij Krenner ml. podjetje držala še do l. 1903., ko je tvornico na Zaloški cesti 14 z vsemi napravami kupil *Dragotin Hribar* (kupna pogodba z dne 13. februarja 1903.) ter preselil vanjo l. 1910. svojo industrijo pletenin, katero je bil začel l. 1899. na Tržaški cesti 57.

1864.

1. Na njivah ob zgornji Poljanski cesti, v neposredni bližini živinozdravniške in podkavske šole je spomladi 1864. sezidal *Karel Scheidler* majhno tvornico vžigalic (koncesija z dne 24. junija 1864.), katero pa je že l. 1865. prodal *Augustu Griesheimu*. Ta jo je že konec 1865. opustil ter se je poslopje v vojnem letu 1866. uporabljalo za nastanjenje častnikov.

Oktobra 1866. je *Franc Bogomir Czap* iz Iglave na Moravskem kupil opuščeno poslopje na Poljanah 102 in ponovno namestil v njem tvornico vžigalic (obrtni list z dne 19. januarja 1867.). Podjetje je izdelovalo z ročnim obratom in 15 vlagalnimi stroji navadne žveplenke (okoli 135.000 na leto) ter jih izvažalo po Balkanu in v Levanto. Zaposlovalo je okoli 50 delavcev, od teh 30 maloletnih.

L. 1872. je prešla tvornica na Bogomirjevega sina in dotedanjšega prokurista *Gustava Czapa* (obrtni list 15. julija 1872.), ki pa je prišel 14. avgusta 1876. v konkurz.

Poslopje je izdražil l. 1878. trgovec z barvami *Adolf Hauptmann*, od katerega ga je kupil Kočevar *Alojzij Tscherne*, ki se je l. 1896. vnovič lotil izdelovanja vžigalic; toda tudi on je 23. marca 1900. zašel v konkurz. Od tedaj se v tem poslopiju (Poljanska cesta 65) vžigalice niso več izdelovale.

2. L. 1851. je *Julij August Vollmer*, roj. l. 1825. v Eferdingu pri Stuttgartu, našel zaposlitev kot strojni ključavničar na ljubljanskem kolodvoru. Okoli 1857. je odprl samostojni ključavničarski obrt v Heimmannovi hiši Mesto 234, l. 1864. pa je ustanovil »*tvornico tehničnih strojev*« (Technische Maschinenfabrik) na Sv. Petra cesti 82 (danes 51), v kateri je zaposloval do 40 delavcev (obrtni list z dne 26. novembra 1864.). Družabnik mu je bil zavarovalni agent *Friderik Seyerkammer* pl. Treuenstein, poznejši prosluli ravnatelj zavarovalne banke Slovenije. Vollmerjeva »*tvornica*« je že naslednje leto žalostno propadla.

1866.

V tem letu je dobila Ljubljana 2 industriji večjega obsega: Tschinklovo tvornico kavinih surogatov in veliko Koslerjevo pivovarno.

1. Onstran železniškega prehoda na Dunajski cesti št. 92 je stala slovita Lavševa restavracija z obširnimi vrtom, katero je bil okoli 1860. zgradil pivovarnar *Andrej Nenig*. To poslopje s pripadajočim svetom so kupili v imenu matične industrije *August Tschinklovih* sinov v Lobosicah na češkem dne 13. septembra 1865. od Neniga bratje *Anton* in *Rajmund Tschinkel* ter tam sezidali *tvornico kavinih surogatov* (Surrogat-Caffefabrik), v kateri so izdelovali tudi kandite in sladkorčke. (Obrtni list, glaseč se na *Rajmunda Tschinkla*, z dne 3. marca 1866.). Obenem so nakupili pri *Grosupljem* obširna zemljišča za saditev sladkorne pese, katere se je porabilo do 50.000 q na leto.¹²

Tvornica, ki je poslovala kot odprta trgovska družba pod tvrdko »*Augusta Tschinkla sinovi*«, je sprva dobro uspevala in Tschinklevi sinovi (pravilno vnuki) *Teodor* (ki je bil za prokurista), *Reinhold* in *Oskar Tschinkel*, vsi rojeni v Schönfeldu na češkem, so v ljubljanskem družabnem življenju (kot športniki, lovci itd.) igrali veliko vlogo. Podjetje je imelo okoli 10 uradnikov in 90 delavcev ter izdelovalo do 896.000 kilogramov smokvine in surogatne kave ter 14.000 kg kanditov na leto.

Pozneje je družba radi slabega vodstva zašla v težave in slednjič v konkurz (5. januarja 1885.). Na pomoč ji je tedaj priskočil *Gustav Lässig* iz Eichwalda na češkem, zet *Reinholda Tschinkla*, ki je vodil odslej podjetje na Dunajski cesti 27 kot komanditno družbo pod tvrdko »*A. Tschinklov zet Gustav Lässig*« ter postal maja 1899. njen popolni lastnik. Tvornica pa je delala čedalje manj, tudi ko je bila l. 1906. podeljena prokura *Lässigovemu* zetu *Karlu Tauzherju*; sredi l. 1907. je ustavila delovanje.

Dne 28. septembra 1907. je kupila Tschinklov svet in bivša tvorniška poslopja tvrdka »*Laibacher Lagerhaus Krisper & Tomažič, G. m. b. H.*« (lastniki *Jožef*

¹² Novice, 1866.

Krisper, Janez Krisper in Avgust Tomažič) ter preuredila stavbe v javna skladišča. Po izstopu Avgusta Tomažiča se je ta družba spremenila v tvrdko »A. Krisper Coloniale«, ki z različnimi lastniki (1914.—1917. Jožef Krisper in Alojzij Lileg, 1917.—1927. Alojzij Lileg sam, 1927.—1929. Alojzij Lileg in Jožef Verlič, 1929.—1938. Jožef Verlič sam) še danes obratuje (Tyrševa cesta 33).

Skladiščna poslopja s pripadajočim svetom so decembra 1925. prišla v zemljiškoknjižno last d. z o. z. Javna skladišča, ki jih finansira Jadransko-podunavska banka.

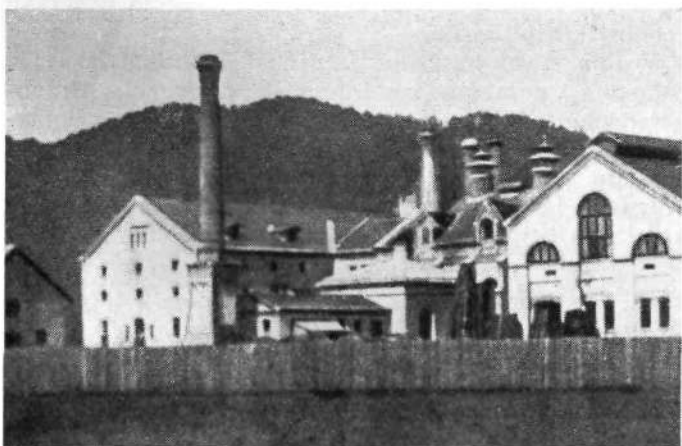
2. že l. 1866. so bili bratje Ivan, dr. Josip in Peter Kosler, da imobilizirajo pred možnostmi bodoče vojne veliko premoženje, katero so podedovali po očetu Ivanu Koslerju, trgovcu z južnim sadjem na Dunaju, osnovali s kapitalom 246.000 fl. tvrdko »*Bratje Kosler*«. Še istega leta je družba kupila od Petra vitez Pagliaruzzija posestvo Cekinov grad z obširnimi zemljiščem onstran ljubeljske državne ceste v Šiški, razen tega pa še od dedičev Antona Schreya, mlinarja na Viču, del zemljiških parcel njegovega posestva »Novi svet« onstran proge Južne železnice.

Na teh zemljiščih so začeli maja 1866. zidati *veliko pivovarno*, največjo na Kranjskem, ter jo marca 1867. dozidali po načrtih dunajskega arhitekta Titza s pomočjo stavbenikov Viljema Treota in Gustava Tönniesa. Junija 1867. se je začel obrat; pozimi 1867. se je prvo pivo izvarilo, v začetku 1868. pa je prišlo v prodaj.

Prvotna kapaciteta pivovarne je bila 50.000 vedrov ali 27.500 hl na leto. V tvornici je bilo 16 drozgovnikov in 71 varilnih kadi, razen tega še sladarna, hladilnica in vložne kleti z ledenicami. Parni stroj s 24 k. s. in 2 kotla z napetostjo 4 atmosfer so se kurili s šoto. Sprva je bilo zaposlenih le 29 delavskih moči (brez hlapcev in voznikov). Pivo se je prodajalo razen po Kranjskem še v Trstu, po avstrijskem in hrvatskem Primorju in Dalmaciji, izvažalo pa tudi v severno Italijo (Udine), Smirno in Aleksandrijo. Trgovske posle so vodili Peter Kosler star., po njegovi smrti (1879.) pa njegova sinova Peter ml. in Ivan (Giovanin) Kosler.

Kmalu sta postali varilnica in vložna klet premajhni ter sta se morali l. 1872. povečati. Sezidalo se je tudi novo poslopje sladarne s 4 skednji.

L. 1898. se je pivovarna zopet izdatno povečala in temeljno prenovila. Namesto stare strojnice se je se-

Koslerjeva pivovarna v Ljubljani l. 1872./73.

Koslerjeva pivovarna okr. l. 1900. z zapada

zidala nova s parnim strojem 42 k. s.; postavil se je tudi nov kotel z napetostjo 7 atmosfer. Uvedel se je hladilni stroj za umetno hlajenje kleti in mali dinamo za proizvodnjo električnega toka in luči.

L. 1909. se je dosedanja Koslerjeva pivovarna (Celovška cesta 22) s sodelovanjem Avstrijskega kreditnega zavoda za trgovino in obrt in s pomočjo pivovarn Göss, Puntigam in Reininghaus preustrojila v »*Delniško družbo Union*«, v kateri pa so bili bratje Kosler še naprej zastopani. S povečanim kapitalom 1.453.400 kron je nova družba pokupila Aurovo in Perlesovo pivovarno v Ljubljani, Staretovo v Mengšu, Fröhlichovo na Vrhniki in Ferlesovo v Kočevju ter si na ta način ustvarila gospodujoče stališče na Kranjskem. Njena letna kapaciteta je poskočila na 50.000 hl, delavstvo pa na 150.

Po evropski vojni se je delniška družba Union leta 1919. s pristopom slovenskih delničarjev in upravnih svetnikov nacionalizirala; obenem se je delniška glavnicna postopoma zviševala: in sicer l. 1920. na 3 milijone kron, l. 1921. na 6 milijonov kron, l. 1922. na 12 milijonov kron, l. 1923. na 6 milijonov dinarjev, l. 1925. na 12 milijonov dinarjev in l. 1929. na 24 milijonov dinarjev.

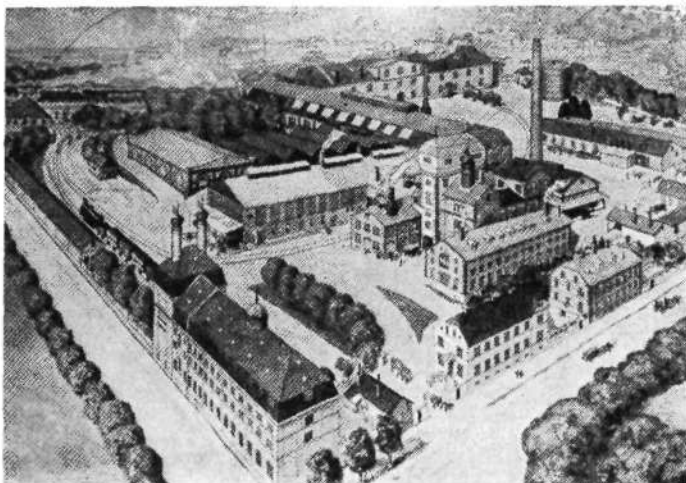
L. 1924. so prešle v last družbe še »Združene pivovarne Žalec in Laško« v Laškem, l. 1926. pa pivovarna Götz v Mariboru.

V teh letih se je začela pivovarna Union preurejati po modernih načelih. Leta 1922. se je zgradila nova strojnica s parnimi stroji 120 k. s. in nova kotlarna; na vogalu Celovške in Ruske ceste je zrasla l. 1923. velika trinadstropna avtomatska sladarna z najmodernejšimi stroji in dvigali. Povečali sta se tudi varilnica in vložna klet, poleg tega sta se uvedli še posebna smolarna in avtomatska čistilnica za sode.

L. 1923. je družba ustanovila v območju svojih pivovarniških stavb dve novi *tvornici*, prvo za *špirit* z letno kapaciteto 2100 hl, drugo za *kvas* s kapaciteto 1.800.000 kg na leto.

Proizvodnja piva, ki je l. 1910. znašala še 36.744 hl, l. 1915. pa 42.235 hl, je poskočila l. 1919. na 93.978 hl, l. 1925. na 116.150 hl. Takrat je bilo v pivovarni zaposlenih 26 uradnikov, 12 mojstrov in 225 delavcev.

Od l. 1930., ko se je pridelalo še 107.627 hl, pa je začela produkcija piva zaradi gospodarske krize in

Pivovarna Union leta 1923. (z jugozapada)

občutnih davščin, pa tudi zaradi pospeševanja vinske produkcije v državi, naglo padati in je izkazovala leta 1931. le 91.953 hl, l. 1932. celo samo še 45.006 hl, dokler ni leta 1933. dosegla svoje najnižje stanje s 24.863 hl. Od tedaj proizvodnja pive počasi zopet raste in se je dvignila l. 1937. na 32.900 hl, l. 1938. pa na 40.971 hl.

Današnja storitvenost pivovarne znaša 180.000 hl piva na leto. V tvorniških obratih je bilo l. 1938. zaposlenih 20 uradnikov, 8 mojstrov in 140 delovnih moči.

1867.

Že leta 1862. je ljubljanski trgovec in bankir *Emerik J. Mayer star.* odprl v Dobrunjah pri Ljubljani manjšo tvornico za žico in žičnike. V začetku l. 1867. (obrotni list z dne 2. januarja 1867.) pa jo je preselil v Ljubljano, Poljska ulica 165 (danes Komenskega ulica 3), kjer je na dvorišču za Mallyjeve usnjarne sezidal večje prostore za svojo razširjeno industrijo. To tvornico sta prevzela l. 1874. (obrotni list z dne 16. okt. 1874.) Mayerjeva svaka Henrik in Viktor Gallé, ki sta jo pod tvrdko »*Brata Gallé*« vodila do konca l. 1882.

V tvornici je bilo 20 strojev za izdelovanje žičnikov, 8 za rezanje, 10 za čiščenje in 2 za vrtnanje; zaposlenih je bilo v njej vsega 33 delovnih moči.

Od Galletovih je kupil podjetje fužinar *Ivan Globočnik* iz Železnikov 103 in ga začel izvrševati l. 1882. (obrotni list z dne 31. januarja 1882.). Leta 1885. pa je opustil dotedanje obratovališče ter sezidal na Metelkovi ulici 15 novo, večjo tvornico za žice, žičnike in žične mreže, ki je po njegovi smrti (12. oktobra 1901.) prešla na njegovo hčerko *Marijo Globočnik*, poročeno v prvem zakonu (6. oktobra 1901.) z ravnateljem Avgustom Novakom, v drugem (18. novembra 1907.) pa z g. Gustavom Egrom. Od novembra 1921. vodi tvornico pod tvrdko J. Globotschnigg, tovarna

žic in žičnikov, industrialec in veleposestnik g. *Gustav Eger* v Železnikih.

Tvornica zaposluje danes poleg 3 uradnikov še 44 delovnih moči in izdeluje na leto lahko 400 vagonov žic in žičnikov.

Poslopje prvotne tvornice v Komenskega ulici 3 (danes je glavni dohod s Čopove ulice 10) še stoji in je prilično dobro ohranjeno. Preurejeno je v mala stanovanja, na južnem koncu tudi v obrtne delavnice.

Sklep.

Po izgubi velike sladkorne industrije na Poljanskem nasipu, nastale zaradi požara cukrarne v l. 1858. in propada njenih lastnikov (Arnstein & Eskeles) leta 1859., je Ljubljani v naslednjih letih vendarle priraslo dosti novih tvornic, ki sicer niso bile tako velike kakor nekdanja cukrarne, a so obogatele mesto za razne specialne industrijske panoge, katerih prej ni imela (kemična, prehranjevalna, tekstilna, kovinska industrija). Tvorniško izdelovanje vžigalic, sukna in koev, usnja, kavinih surogatov, moke, salam itd., ustanovljeno v teh letih, se je v Ljubljani držalo skoraj do konca 19. stoletja; plinarna, Koslerjeva pivovarna in Mayerjeva, potem Galletova, slednjič Globočnik-Egerjeva tvornica žic in žičnikov pa so se razvile do prav pomembnih industrij, ki obratujejo še danes.

Po navedenem se ne more reči, da bi v prvih desetih letih ustavne dobe (1860.—1870.) v Ljubljani vladalo mrtvilo glede osnivanja novih industrij. Zlasti leti 1861. in 1866. sta bili v tem pogledu tako plodoviti in pomembni, da bi si Ljubljana takih želela še danes.

Skoraj vsa ta tvorniška podjetja je ustvarila privatna iniciativa. Tudi nagibi za njih ustanovitev so bili iz večine zasebnega značaja, n. pr. plodonosna ali varnejša naložba odvišnega kapitala (Emerik Mayer, bratje Kosler) ali stremljenje po ekstenziji glavnega podjetja (Bogomir Czap, A. Tschinkla sinovi). Količnik so te industrije ustanavljali Slovenci (Ambrož, Kosler, Terpinc), je bilo morda vmes tudi domoljubno prizadevanje, da se domača obrtnost pomnoži in odprejo delavskim slojem novi viri zaslužka.

Mestna občina ljubljanska, odnosno njeni zastopniki pri osnovanju teh industrij, niso bili udeleženi, ako izvzamemo Riedingerjevo plinarno, ki je nastala s sodelovanjem občine in njenega župana Ambroža, ker je ustanovitelj moral računati razen z napeljavo plinovodov po mestnem svetu pač tudi z odjemom plina za mestno razsvetljavo kot pomembno postavko v dohodkih plinarne.

Večina novo nastalih ljubljanskih industrij se je osnovala z domačim kapitalom, le pri družbi »Aktien-gesellschaft für Gasbeleuchtung« je bil poleg domačega udeležen tudi tuji kapital (L. A. Riedinger), do čim sta se Czapova tvornica vžigalic in Tschinklova tvornica kavinih surogatov ustanovila in vodila izključno s tujim (izvenkranjskim) kapitalom.